

Prószczyńska, Elżbieta

Zróżnicowanie wyników pierwszych egzaminów zewnętrznych

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania 15 (360), 137-155

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Okręgowa Komisja Egzaminacyjna
w Łomży*

Elżbieta Prószyńska

ZRÓŻNICOWANIE WYNIKÓW PIERWSZYCH EGZAMINÓW ZEWNĘTRZNYCH

WPROWADZENIE

Proces przystosowania polskiej edukacji do potrzeb demokratycznego państwa rozpoczął się na początku lat dziewięćdziesiątych od nowych regulacji prawnych, które określiły kierunek zmian. Ważnym partnerem administracji rządowej w reformowaniu oświaty stały się samorządy terytorialne, które stopniowo przejęły na siebie obowiązek zarządzania oświatą oraz dostosowania jej do lokalnych potrzeb i aspiracji edukacyjnych społeczności lokalnych.

W 1999 roku wprowadzono reformę systemu edukacji obejmującą swym zakresem reformę strukturalną i programową. Określono główne cele wprowadzanych zmian: podniesienie poziomu wykształcenia, wyrównanie szans w dostępie do edukacji, wyższą jakość oświaty. Głównym narzędziem realizacji tych celów miał się stać nowy typ szkoły – gimnazjum. To głównie na gimnazjum spoczął obowiązek dobrego przygotowania uczniów do wyboru dalszej drogi życiowej (zgodnie z predyspozycjami i zainteresowaniami), wyrównanie poziomu uczniów oraz dobre przygotowanie absolwentów do kontynuowania nauki w szkołach ponadgimnazjalnych. Ponadto, dzięki gimnazjum, przedłużono powszechne wykształcenie ogólne do 9 lat oraz przesunięto o rok moment selekcji szkolnej. Młodzież o rok później, a więc bardziej dojrzała, będzie podejmowała decyzję dotyczącą dalszej drogi kształcenia lub decydowała o wyborze zawodu¹.

Cele reformy zostaną zrealizowane, jeśli w czasie edukacji rzeczywiście zostaną wyrównane szanse edukacyjne, rozbudzone ambicje uczniów oraz zlikwidowane bariery przed środowiskami peryferyjnymi.

¹ Biblioteczka reformy, Ministerstwo Edukacji Narodowej o sieci szkół, Warszawa 1999, s. 8.

Jednym z elementów reformy programowej stał się nowy system oceniania zewnętrznego.

Dobrze zorganizowane ocenianie zewnętrzne, oparte na jednolitych w całym kraju standardach wymagań, ma ułatwiać sprawdzanie osiągnięć uczniów, umożliwiać bardziej zobiektywizowaną ocenę oddziaływań dydaktycznych oraz obraonej przez poszczególne szkoły drogi kształcenia, a w konsekwencji służyć poprawie jakości edukacji.

Pierwszy sprawdzian w klasie szóstej szkoły podstawowej i egzamin gimnazjalny zostały przeprowadzone wiosną 2002 roku przez okręgowe komisje egzaminacyjne – specjalistyczne instytucje w systemie polskiej oświaty, którym powierzono przygotowanie i przeprowadzenie egzaminów zewnętrznych.

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Łomży, która swym zasięgiem obejmuje obszar województwa podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, zorganizowała i przeprowadziła sprawdzian dla 41 445 uczniów klas szóstych szkół podstawowych oraz egzamin gimnazjalny dla 43 678 uczniów klas trzecich gimnazjów.

Wszyscy uczniowie otrzymali wyniki indywidualne w postaci zaświadczeń, zaś do szkół, organów prowadzących i kuratorów oświaty przekazano raporty zbiorcze. Wyniki egzaminów zewnętrznych tworzą ogromny zbiór danych o osiągnięciach edukacyjnych uczniów kończących naukę w szkołach podstawowych i gimnazjach. Ogromny wysiłek poniesiony przez wszystkich uczestników procesu egzaminacyjnego nie powinien służyć jedynie wystawieniu odpowiednich zaświadczeń, dlatego zgromadzone w Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej dane dotyczące wyników dla tak dużej populacji są przedmiotem dalszych, pogłębionych analiz.

Tekst niniejszy jest próbą przedstawienia wstępnych analiz dotyczących zróżnicowania poziomu osiągnięć pomiędzy oddziałami w niektórych szkołach podstawowych i gimnazjach z terenu województwa podlaskiego i warmińsko-mazurskiego oraz pytań i wątpliwości, których ta analiza dostarcza.

Klasa szkolna (oddział szkolny) jest głównym ogniwem struktury organizacyjnej szkoły. W niej przede wszystkim aktualizuje się proces dydaktyczno-wychowawczy i w jego toku uspołecznienie ucznia².

Cechy społeczne oddziału szkolnego wywierają istotny wpływ na postawy i postępy uczniów. Wielu badaczy jest zdania, że o ile koleżanki i koledzy mogą oddziaływać na postępy w nauce dziecka, to właśnie największy wpływ mają uczniowie z tego samego oddziału. Szkoły stosują różnorodne procedury podziału uczniów na oddziały. Jeden z modeli opiera się na zminimalizowaniu cech wewnątrz oddziału, co automatycznie prowadzi do zwiększenia różnic pod tym względem między oddziałami. Stosowane procedury doboru uczniów do poszczegól-

² W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1984, s. 125.

nych oddziałów mogą zaniższać lub pogłębiać różnice między szkołami i oddziałami także pod względem cech społecznych uczniów³.

Szkoły mają do wyboru trzy metody dzielenia zbiorowości uczniów jednej klasy na oddziały: losową, przypadkową i celową. Grupowanie losowe wymaga użycia tablicy liczb losowych. Grupowanie przypadkowe opiera się na wybranym, obojętnym kryterium, np. kolejności zgłoszeń. Grupowanie celowe może przebiegać według różnych kryteriów, które dadzą się podzielić na organizacyjne i osobowe. Przykładem kryterium organizacyjnego jest miejsce zamieszkania, a kryterium osobowego np. płeć lub inteligencja⁴.

Konsekwencją zastosowanych metod dzielenia i kryteriów doboru uczniów do poszczególnych oddziałów może być zjawisko selekcji wewnątrzszkolnej.

Prowadzone analizy wyników sprawdzianu i egzaminu gimnazjalnego wskazują na występowanie w niektórych szkołach podstawowych i gimnazjach selekcji wewnątrzszkolnej, której przejawem jest istnienie w szkołach wielociągowych klas o różnym poziomie osiągnięć. Zbigniew Kwieciński klasą „wyselekcjonowaną” określa oddział zdecydowanie różniący się – *in plus in minus* – przeciętnym poziomem od pozostałych, równoległych klas tej samej szkoły⁵.

Pojawienie się w szkole „wyselekcjonowanych” oddziałów może być wynikiem różnych zamierzonych i niezamierzonych procesów. Skład społeczny oddziałów może być wynikiem pozornie neutralnych decyzji dyrekcji szkoły podejmowanych z przyczyn organizacyjnych, np. stworzenia klas dla uczniów dojeżdżających i miejscowych, wiejskich i miejskich, uczących się takiego lub innego języka, różnego typu wpływów ze strony rodziców lub przyjętych kryteriów podziału. Kryterium podziału może być cecha pozornie neutralna, np. konieczność dowożenia części uczniów lub nauka języka angielskiego, co w efekcie może prowadzić do słabszych lub silniejszych efektów selekcyjnych. Szczególnym kryterium podziału na oddziały są oceny szkolne lub inne miary osiągnięć. Stosowanie tego kryterium uznaje się za dopuszczalne, bowiem w odróżnieniu od statusu przypisanego (płci, statusu społecznego) osiągnięcia szkolne są wskaźnikami statusu osiąganego⁶.

Ale celowe grupowanie uczniów w oddziały dla uczniów „zdolnych” i „słabych” może przynosić efekt „samospelniającego się proroctwa”, na co zwracają uwagę niektórzy pedagodzy. Zakwalifikowanie ucznia do jednej z grup będzie wpływało na jego życie szkolne, osiągnięcia i relacje społeczne, sprawi także, że stopniowo zacznie się on zachowywać zgodnie z przypisaną mu etykietką. Może

³ R. Dolata, *Procesy rekrutacji i dzielenia uczniów na oddziały w gimnazjach z perspektywy nierówności społecznych w edukacji*, [w:] *Zmiany w systemie oświaty. Wyniki badań empirycznych*, Warszawa 2002, s. 152-153.

⁴ K. Konarzewski, *Raport. Drugi rok reformy strukturalnej systemu oświaty: fakty i opinie*, Warszawa 2001, s. 15.

⁵ Z. Kwieciński, *Środowisko a wyniki pracy szkoły*, Warszawa 1987, s. 163.

⁶ R. Dolata, op.cit., s. 159.

to oznaczać, że o szansach edukacyjnych ucznia nie będą decydowały jego zdolności i motywacje do nauki lecz arbitralne decyzje dorosłych⁷.

Jawną funkcją takich strategii podziału jest zwiększenie efektywności kształcenia w wyniku zredukowania zróżnicowania uczniów i lepszego dopasowania oferty edukacyjnej do ich możliwości.

Krytycy procedur tego typu próbują wykazać, że funkcja jawna nie jest realizowana, natomiast strategie te sprawnie realizują swą funkcję ukrytą, czyli sprzyjają konserwatywnej reprodukcji struktury społecznej i prowadzą do nasilenia nierówności społecznych w oświacie⁸.

Podczas analizy zróżnicowania wyników osiągniętych przez uczniów poszczególnych oddziałów w szkołach ujawniło się również środowiskowe zróżnicowanie najwyższych i najniższych wyników średnich oddziałów.

Analizę zróżnicowania średnich wyników oddziałów rozpocznę od opisu badanej populacji uczniów i szkół.

OPIS BADANEJ POPULACJI

Opis populacji szkół podstawowych i uczniów klas VI województw podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, którzy przystąpili do sprawdzianu w kwietniu 2002 roku zawiera artykuł Agnieszki Muzyk zamieszczony w niniejszym tomie – patrz tab. 1–5.

Ja natomiast zajmę się bliżej opisem populacji szkół gimnazjalnych i uczniów klas III, którzy przystąpili do egzaminu gimnazjalnego w maju 2002 roku w województwie podlaskim i warmińsko-mazurskim⁹. Wszystkie informacje o badanej populacji uczniów i szkół pochodzą z danych egzaminacyjnych OKE w Łomży.

Tabela 1. Szkoły i uczniowie klas III gimnazjów

Województwo	Liczba szkół	Liczba uczniów ogółem	Dziewczęta	Chłopcy	Uczniowie, którzy przystąpili do egzaminu w części	
					hum*	mat-prz**
Podlaskie	193	19775	9782	9993	19637	19590
Warmińsko-mazurskie	237	23903	11966	11937	23764	23752
Ogółem	430	43 678	21 748	21 930	43401	43342

* Część humanistyczna egzaminu gimnazjalnego.

** Część matematyczno-przyrodnicza egzaminu gimnazjalnego.

⁷ A. Pańtak, *Ukryty program szkoły – bariera czy szansa edukacyjna*, [w:] *Progi szkolne*, red. J. Radziejewicz, Warszawa 2002, s. 24.

⁸ R. Dolata, op.cit., s. 160.

⁹ Źródło: Dane egzaminacyjne Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Łomży.

Tabela 2. Gimnazja i uczniowie z uwzględnieniem położenia szkoły

Województwo	Liczba szkół	Liczba uczniów ogółem	Liczba uczniów (liczba szkół)			
			wieś	miasto do 10 tys.	miasto 10-100 tys.	miasto powyżej 100 tys.
Podlaskie	193	19775	5764 (88 szk.)	2697 (24)	6919 (44)	4395 (37)
Warmińsko-mazurskie	237	23903	6537 (108)	3697 (33)	9154 (60)	4515 (36)
Ogółem	430	43 678	12 301 (196)	6 394 (57)	16 073 (104)	8 910 (73)

Tabela 3. Zróżnicowanie szkół gimnazjalnych (bez specjalnych) według liczby oddziałów klas III

Województwo	Liczba szkół	Liczba oddziałów w szkołach	Liczba szkół z liczbą oddziałów									
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i więcej
Podlaskie	183	793	21	41	40	24	12	11	4	9	5	16
Warmińsko-mazurskie	217	957	34	37	45	16	28	10	6	11	3	27
Ogółem	400	1750	55	78	85	40	40	21	10	20	8	43

Tabela 4. Zróżnicowanie oddziałów klas III gimnazjów ze względu na położenie szkoły

Województwo	Liczba oddziałów kl. III			
	wieś	miasto do 10 tys.	miasto 10-100 tys.	miasto powyżej 100 tys.
Podlaskie	243	110	267	173
Warmińsko-mazurskie	285	151	347	174
Ogółem	528	261	614	347

Tabela 5. Podstawowe miary rozkładu wyników egzaminu gimnazjalnego

Miary statystyczne	Wartość					
	część humanistyczna			część matematyczno-przyrodnicza		
	kraj	woj. podlaskie	woj. warmińsko-mazurskie	kraj	woj. podlaskie	woj. warmińsko-mazurskie
Wynik średni ucznia	30,17	30,05	27,80	28,16	28,88	25,60
Najwyższy wynik	50	50	50	50	50	50
Najniższy wynik	1	1	2	0	4	3
Mediana (wynik środkowy)	31	31	29	28	29	25
Modalna (wynik najczęstszy)	34	33	33	25	24	24
Odchylenie standardowe	8,81	8,73	8,88	8,89	8,86	8,60

PREZENTACJA WYBRANYCH WYNIKÓW SPRAWDZIANU

Sprawdzianem objęto ogół uczniów klas szóstych szkół podstawowych. Przedmiotem sprawdzenia były podstawowe kategorie umiejętności przewidziane dla pierwszego etapu edukacji uczniów, takie jak: czytanie, pisanie, rozumowanie, korzystanie z informacji i wykorzystanie wiedzy w praktyce. Uczniowie rozwiązywali 20 zadań zamkniętych i 5 otwartych. Łącznie na sprawdzianie można było uzyskać 40 punktów, w tym za zadania zamknięte 20 punktów i tyle samo za zadania otwarte.

Stwierdzono duże dysproporcje między średnimi wynikami szkół i poszczególnych oddziałów. Rozstęp dla średniego wyniku oddziału wynosi 30,50 punktów i waha się od 9 do 39,50 punktów.

Na podstawie standardowej, dziewięciostopniowej, znormalizowanej skali staninowej¹⁰, której kolejne przedziały zawierają 4 – 7 – 12 – 17 – 20 – 17 – 12 – 7 – 4% wyników, ustalono dla rozkładu średnich wyników oddziałów przedziały wyników.

Pierwszy stanin zawiera ok. 4% najniższych wyników. Dla szkół podstawowych jest to przedział od 9,00 do 23,73 punktów. Wynik średni mieszczący się w tym przedziale uzyskało 77 oddziałów. W tym staninie znajduje się 65 oddziałów ze szkół województwa warmińsko-mazurskiego i 12 z województwa podlaskiego.

¹⁰ B. Niemierko, *Pomiar wyników kształcenia*, Warszawa 1999, s. 272.

Tabela 6. Skala staninowa średnich wyników oddziałów na sprawdzianie

Stanin	%	Liczba oddz.	Wynik oddziału w przedziale	Opis dydaktyczny wyniku w skali staninowej
1	4	77	9,00 do 23,73	najniższy
2	7	135	23,74 do 25,48	bardzo niski
3	12	232	25,49 do 27,16	niski
4	17	328	27,17 do 28,62	nżej średni
5	20	386	28,63 do 29,97	średni
6	17	328	29,98 do 31,41	wyżej średni
7	12	232	31,42 do 32,82	wysoki
8	7	135	32,83 do 34,38	bardzo wysoki
9	4	77	34,39 do 39,50	najwyższy

Tabela 7. Zróźnicowanie oddziałów o najniższych wynikach według położenia szkoły (dolna liczba oznacza procent oddziałów w danym typie środowiska – por. tab. 4)

Wielkość miejscowości	Wieś	Miasto do 10 tys.	Miasto 10–100 tys.	Miasto powyżej 100 tys.
Liczba oddziałów w I-ym staninie	60 6,7%	8 4,4	4 0,8	5 1,5

Wśród tych, które uzyskały wyniki w najniższym przedziale 79% to oddziały ze szkół wiejskich. Spośród 21% funkcjonujących w szkołach miejskich są takie, w których większość uczniów jest dowożona do szkoły z okolicznych wsi.

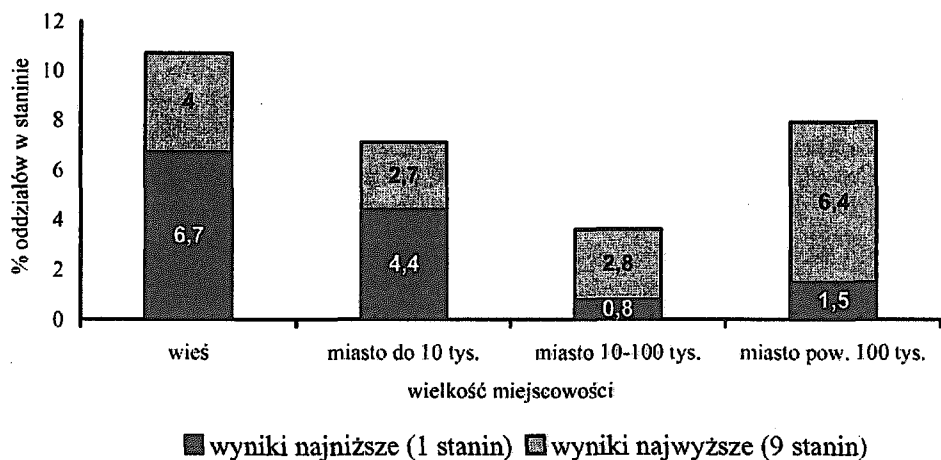
W przedziale wyników najwyższych znalazło się 77 średnich wyników oddziałów. Wśród nich 55 to oddziały ze szkół podstawowych województwa podlaskiego, a 22 z województwa warmińsko-mazurskiego.

Tabela 8. Zróźnicowanie oddziałów o najwyższych wynikach według położenia szkoły (dolna liczba oznacza procent oddziałów w danym typie środowiska – por. tab. 4)

Wielkość miejscowości	Wieś	Miasto do 10 tys.	Miasto 10–100 tys.	Miasto powyżej 100 tys.
Liczba oddziałów w 9-ym staninie	36 4,0	5 2,7	15 2,8	21 6,4

Wśród 77 oddziałów, które na sprawdzianie w szkole podstawowej uzyskały najwyższe wyniki, 48% funkcjonuje w szkołach wiejskich, a 52% w szkołach miejskich, w tym 27% w szkołach wielkomiejskich (w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców).

Uwzględniając wielkość miejscowości i liczbę oddziałów klas VI obliczono procent oddziałów, których średnie wyniki ze sprawdzianu mieszczą się w skrajnych staninach (1 – najniższym i 9 – najwyższym).

Wykres 1. Udział oddziałów w skrajnych staninach ze względu na wielkość miejscowości

Co 15. oddział w szkole wiejskiej osiągnął średni wynik mieszczący się w 1 staninie (wyniki najniższe), a w szkołach wielkomiejskich (powyżej 100 tys. mieszkańców) co 71. Znacznie częściej w wielkich miastach niż na wsi występowały wyniki mieszczące się w staninie 9 (wyniki najwyższe). Co 16. oddział w wielkim mieście uzyskał taki wynik i co 25. oddział ze szkoły wiejskiej.

Interesująca jest analiza zróżnicowania między oddziałami w poszczególnych szkołach.

Największy rozstęp między średnimi wynikami oddziałów odnotowano w szkole wielkomiejskiej z czterema oddziałami. Najwyższy wynik średni, mieszczący się w 9 staninie zawierającym 4 % najwyższych wyników, uzyskali uczniowie z oddziału C, najniższy wynik średni (w 1 staninie) uzyskali uczniowie z oddziału D (różnica średnich 17,07 pkt.).

Szkoła S1	Stanin, w którym mieści się wynik średni oddziału	Oddziały			
		A	B	C	D
wielkomiejska		6	7	9	1

Przywołam inne przykłady szkół podstawowych, w których rozstęp pomiędzy średnimi wynikami oddziałów był największy.

S2 – szkoła zlokalizowana w mieście powiatowym, jedyna w tej miejscowości, licząca osiem oddziałów klas VI. Najwyższy wynik średni oddziału 30,67 punktów, najniższy 13, 69 punktów. Rozstęp między średnimi oddziałów wynosi 16,98 pkt. Kolejno średnie wyniki oddziałów mieszczą się w przedziałach: dwa oddziały w staninie 6 (wyżej średni), cztery oddziały w staninie 5 (średni), jeden w staninie 4 (niżej średni) i jeden w staninie 1 (najniższy).

S3 – szkoła zlokalizowana w mieście do 10 tysięcy mieszkańców (gmina miejska), rejon szkoły obejmuje miejscowość, w której znajduje się szkoła, ale do szkoły uczęszczają dzieci z kilku okolicznych wsi. Najwyższy wynik średni oddziału znajduje się w staninie 7, najniższy w 1. Rozstęp między średnimi oddziałów wynosi 15,43 pkt. Kolejno średnie wyniki czterech oddziałów klas VI mieszczą się w przedziałach: jeden oddział w staninie 7 (wysoki), dwa oddziały w staninie 4 (niżej średni) i jeden w staninie 1 (najniższy).

S4 – szkoła zlokalizowana w mieście do 10 tys. mieszkańców (gmina miejsko-wiejska). W gminie funkcjonują jeszcze dwie małe szkoły (do 10 uczniów w kl. VI). Najwyższy wynik średni oddziału mieści się w staninie 7 (wysoki), najniższy w staninie 1. Rozstęp między średnimi oddziałów wynosi 14,95 punktów. Kolejno średnie wyniki trzech oddziałów klas VI mieszczą się w przedziałach: pierwszym (najniższy), czwartym (niżej średni) i siódmym (wysoki).

S5 – szkoła wiejska z dwoma oddziałami klas VI zlokalizowana w miejscowości gminnej. W gminie funkcjonują jeszcze dwie małe szkoły. Rozstęp między średnimi oddziałów wynosi 13,52 punkty.

S6 – szkoła zlokalizowana w mieście powiatowym licząca cztery oddziały klas VI. W mieście funkcjonuje jeszcze jedna szkoła podstawowa, z tym, że do prezentowanej uczęszczają dzieci z miasta i okolicznych wsi. W tej szkole różnica pomiędzy wynikami średnimi oddziałów wynosi 13,44 (klasa A – przedział ósmy – bardzo wysoki, klasa D – przedział pierwszy – najniższy).

S7 – szkoła zlokalizowana w mieście powyżej 10 tysięcy mieszkańców (gmina miejsko-wiejska). W szkole dwa oddziały klas VI, z których jeden uzyskał wynik średni w przedziale wyników wysokich, drugi zaś w przedziale pierwszym. Rozstęp między wynikami średnimi oddziałów wynosi 14 punktów.

S8 – szkoła wiejska, zlokalizowana w miejscowości gminnej. W gminie funkcjonują jeszcze dwie małe, jednociągowe szkoły. W szkole dwa oddziały klas VI, z których jeden uzyskał wyniki bardzo wysokie, drugi zaś najniższe. Rozstęp między wynikami średnimi oddziałów wynosi 10,92 pkt.

S9 – szkoła wiejska, zlokalizowana w miejscowości gminnej. W szkole dwa oddziały klas VI, rozstęp między średnimi oddziałów wynosi 13,52 punkty.

W prezentowanych szkołach średnie wyniki oddziałów są bardzo zróżnicowane, od bardzo wysokich (staniny 8 i 9) do najniższych.

PREZENTACJA WYBRANYCH WYNIKÓW EGZAMINU GIMNAZJALNEGO

Egzaminem objęto ogół uczniów klas trzecich gimnazjalnych. Przedmiotem sprawdzenia były podstawowe obszary umiejętności przewidziane dla drugiego etapu edukacji uczniów, takie jak: czytanie i odbiór tekstów kultury, tworzenie własnego tekstu (egzamin w części humanistycznej), umiejętne stosowanie terminów, pojęć i procedur z zakresu przedmiotów matematyczno-przyrodniczych, wyszukiwanie i stosowanie informacji, wskazywanie i opisywanie faktów, związków i zależności oraz stosowanie zintegrowanej wiedzy do rozwiązywania problemów (egzamin w części matematyczno-przyrodniczej).

Także na egzaminie gimnazjalnym stwierdzono duże dysproporcje między średnimi wynikami szkół i poszczególnych oddziałów. Rozstęp dla średniego wyniku oddziału z części humanistycznej wynosi 37 punktów i waha się od 9 do 46 punktów, zaś z części matematyczno-przyrodniczej rozstęp wynosi 32,75 punktów i waha się od 9 do 41,75 punktów.

Na podstawie standardowej, dziewięciostopniowej, znormalizowanej skali staninowej¹¹, ustalono dla rozkładu średnich wyników oddziałów przedziały wyników.

Tabela 9. Skala staninowa średnich wyników oddziałów na egzaminie gimnazjalnym

Część humanistyczna		Stanin	Opis dydaktyczny wyniku w skali staninowej	Część matematyczno-przyrodnicza	
liczba oddziałów	wynik oddz. w przedziale			wynik oddz. w przedziale	liczba oddziałów
71	9,00 do 20,30	1	najniższy	9,00 do 18,70	70
123	20,31 do 23,65	2	bardzo niski	18,71 do 21,45	121
211	23,66 do 25,68	3	niski	21,46 do 23,41	212
299	25,69 do 27,72	4	niżej średniego	23,42 do 25,41	294
352	27,73 do 29,90	5	średni	25,42 do 27,78	367
298	29,91 do 31,99	6	wyżej średniego	27,79 do 30,16	296
212	32,00 do 33,96	7	wysoki	30,17 do 32,93	212
121	33,97 do 36,40	8	bardzo wysoki	32,94 do 37,10	124
63	36,41 do 41,75	9	najwyższy	37,11 do 46,00	64

¹¹ B. Niemierko, op.cit., s. 272.

¹² J. Kośmider, *Drugoroczność w drugich klasach gimnazjów*, [w:] *Zmiany w systemie oświaty*.

W 1 stanie zawierającym 4% najniższych średnich wyników z części matematyczno-przyrodniczej znalazło się 70 oddziałów gimnazjalnych, w tym 61 to oddziały z gimnazjów województwa warmińsko-mazurskiego, a tylko 9 z podlaskiego.

Tabela 10. Zróżnicowanie oddziałów o najniższych wynikach z egzaminu gimnazjalnego w części matematyczno-przyrodniczej według położenia szkoły (dolna liczba oznacza procent oddziałów w danym typie środowiska – por. tab. 9)

Wielkość miejscowości	Wieś	Miasto do 10 tys.	Miasto 10–100 tys.	Miasto powyżej 100 tys.
Liczba oddziałów	21	21	21	7
w 1-ym stanie	2,3	11,5	4,0	2,1

Gimnazja wiejskie oraz położone w małych miasteczkach (do 10 tys. mieszkańców) to jedyne placówki gimnazjalne funkcjonujące w tych miejscowościach.

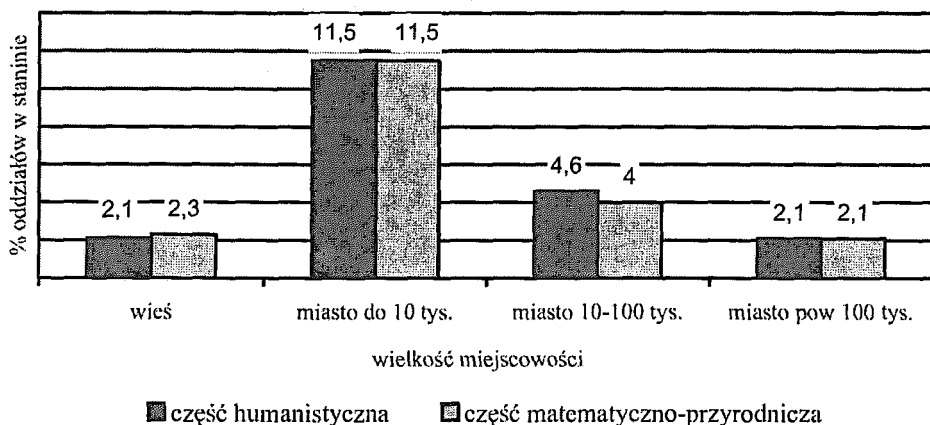
Wśród oddziałów z gimnazjów wielkomiejskich i miast powiatowych (10–100 tys. mieszkańców) znajdują się oddziały dla dorosłych, oddziały przyspabiające do pracy zawodowej lub funkcjonujące przy placówkach opiekuńczo-wychowawczych.

W 1 stanie zawierającym 4% najniższych średnich wyników z części humanistycznej znalazło się 71 oddziałów gimnazjalnych, w tym 58 to oddziały z gimnazjów województwa warmińsko-mazurskiego, a 13 z województwa podlaskiego.

Tabela 11. Zróżnicowanie oddziałów o najniższych wynikach z egzaminu gimnazjalnego w części humanistycznej według położenia szkoły (dolna liczba oznacza procent oddziałów w danym typie środowiska – por. tab. 9)

Wielkość miejscowości	Wieś	Miasto do 10 tys.	Miasto 10–100 tys.	Miasto powyżej 100 tys.
Liczba oddziałów	19	21	24	7
w 1-ym stanie	2,1	11,5	4,6	2,1

Wśród 19 oddziałów w gimnazjach wiejskich, które uzyskały najniższe wyniki z egzaminu gimnazjalnego w części humanistycznej, dla 12 z nich z części matematyczno-przyrodniczej mieścił się również w najniższym stanie. 51 oddziałów gimnazjalnych uzyskało wynik średni mieszczący się w najniższym stanie z obu części egzaminu.

Wykres 2. Zróżnicowanie oddziałów gimnazjalnych o najniższych wynikach średnich ze względu na położenie szkoły

W gimnazjach wiejskich co 25. oddział uzyskał średni wynik z części matematyczno-przyrodniczej mieszczący się w najniższym stanie i co 28. z części humanistycznej. W gimnazjach wielkomiejskich wynik średni mieszczący się w najniższym stanie, zarówno z części humanistycznej, jak i matematyczno-przyrodniczej, uzyskał co 50. oddział.

W 9 stanie zawierającym 4% najwyższych średnich wyników z części matematyczno-przyrodniczej znalazło się 63 oddziały gimnazjalne, w tym 39 to oddziały z gimnazjów województwa podlaskiego, a 24 z warmińsko-mazurskiego.

Tabela 12. Zróżnicowanie oddziałów o najwyższych wynikach z egzaminu gimnazjalnego w części matematyczno-przyrodniczej według położenia szkoły (dolna liczba oznacza procent oddziałów w danym typie środowiska – por. tab. 9)

Wielkość miejscowości	Wieś	Miasto do 10 tys.	Miasto 10–100 tys.	Miasto powyżej 100 tys.
Liczba oddziałów w 9-ym stanie	23	8	8	24
	2,6	4,4	1,5	7,3

Wśród 23 oddziałów z gimnazjów wiejskich, które osiągnęły najwyższe wyniki z części matematyczno-przyrodniczej, tylko jeden uzyskał również z części humanistycznej wynik mieszczący się w najwyższym przedziale.

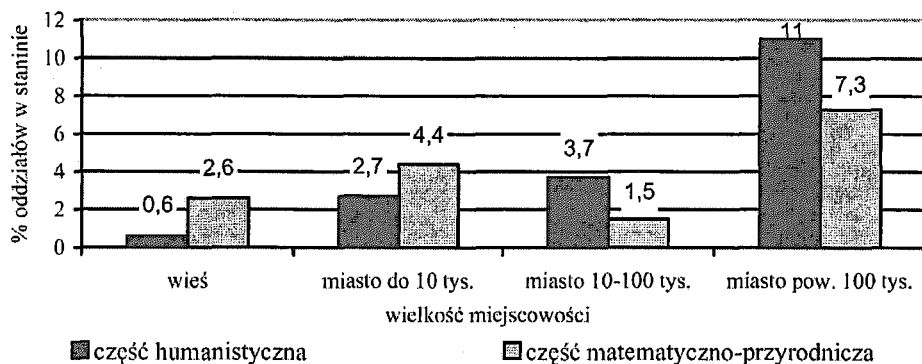
Wśród 4% najwyższych średnich wyników z części humanistycznej znalazło się 63 oddziały gimnazjalne, w tym 26 to oddziały z gimnazjów województwa warmińsko-mazurskiego, a 37 z województwa podlaskiego.

Tabela 13. Zróźnicowanie oddziałów o najwyższych wynikach z egzaminu gimnazjalnego w części humanistycznej według położenia szkoły (dolna liczba oznacza procent oddziałów w danym typie środowiska – por. tab. 9)

Wielkość miejscowości	Wieś	Miasto do 10 tys.	Miasto 10–100 tys.	Miasto powyżej 100 tys.
Liczba oddziałów w 9 staninie	5 0,6	5 2,7	17 3,2	36 11

Wśród wszystkich oddziałów, których wyniki z części humanistycznej (sprawdzającej umiejętność czytania i odbiory tekstów kultury oraz tworzenia własnego tekstu) mieszczą się w najwyższym przedziale, 57% to oddziały z gimnazjów wielkomiejskich. 15 z nich uzyskało również najwyższe wyniki z części matematyczno-przyrodniczej.

Jeżeli do oddziałów w gimnazjach wielkomiejskich doliczymy 17 funkcjonujących w miastach powiatowych, możemy zauważyć, że 84% młodzieży uzyskujących najwyższe wyniki z części humanistycznej mieszka w wielkich i średnich miastach.

Wykres 3. Zróźnicowanie oddziałów gimnazjalnych o najwyższych wynikach średnich ze względu na położenie szkoły

W części humanistycznej co 10. oddział z gimnazjum wielkomiejskiego uzyskał średni wynik w najwyższym przedziale i co 105. z gimnazjum wiejskiego. Natomiast w części matematyczno-przyrodniczej co 14. oddział z gimnazjum wielkomiejskiego uzyskał średni wynik w najwyższym przedziale i co 23. z gimnazjum wiejskiego.

Na obszarze działania OKE w Łomży w 345 gimnazjach funkcjonuje więcej niż jeden oddział. Rozstęp między średnimi wynikami oddziałów tej samej szkoły waha się od 0,16 do 23,65 punktów w części humanistycznej i od 0,01 do 20,66 punktów w części matematyczno-przyrodniczej.

Ciekawe wydaje się dokonanie analizy zróżnicowania pomiędzy oddziałami w gimnazjach znajdujących się w tych miejscowościach, gdzie wystąpiło największe zróżnicowanie pomiędzy oddziałami szkół podstawowych.

Tabela 14. Rozmieszczenie średnich wyników oddziałów w staninach

Gimnazjum G1 <i>Szkoła Podstawowa S2</i>	Oddziały/wynik oddziału w staninie								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I
Część humanistyczna	8	7	8	3	2	2	3	1	1
Część matematyczno- -przyrodnicza	8	7	6	4	2	2	3	1	1

Gimnazjum – G1 znajduje się w mieście, które jest także siedzibą powiatu. Rejon szkoły stanowi miasto, ale do gimnazjum uczęszcza także młodzież z okolicznych wsi. Średnie wyniki oddziałów są bardzo zróżnicowane, od 8 do 1 przedziału, od bardzo wysokich do najniższych. Rozstęp między średnimi wynikami oddziałów wynosi 21,76 punktów w części humanistycznej i 20,25 punktów w części matematyczno-przyrodniczej. W miejscowości tej funkcjonuje jedna szkoła podstawowa i jedno duże gimnazjum. Absolwenci szkoły podstawowej, w której wystąpiło duże zróżnicowanie w osiągnięciach poszczególnych oddziałów, są obecnie uczniami pierwszych klas analizowanego gimnazjum.

Tabela 15. Rozmieszczenie średnich wyników oddziałów w staninach

Gimnazjum G2 <i>Szkoła Podstawowa S7</i>	Oddziały/ wynik oddziału w staninie											
	A	B	C	F	G	H	I	J	K	L	M	N
Część humanistyczna	1	7	4	5	7	5	3	5	2	3	2	4
Część matematyczno- -przyrodnicza	1	7	3	3	6	4	3	5	2	3	2	4

Gimnazjum – G2 znajduje się w mieście powyżej 10 tysięcy mieszkańców (gmina miejsko-wiejska). W miejscowości tej funkcjonują dwa gimnazja, jedno niepubliczne, gdzie średnie wyniki oddziałów z obu części egzaminu mieszczą się w staninach 8 i 9. Rejonowe gimnazjum, do którego uczęszcza młodzież z wielu okolicznych wsi i miasta, jest bardzo duże, o wysokim zróżnicowaniu wyników, od bardzo wysokich do najniższych.

Tabela 16. Rozmieszczenie średnich wyników oddziałów w staninach

Gimnazjum G3 <i>Szkoła Podstawowa S3</i>	Oddziały/ wynik oddziału w staninie				
	A	B	C	D	E
Część humanistyczna	4	2	1	4	8
Część matematyczno-przyrodnicza	4	2	1	2	7

Gimnazjum – G3 zlokalizowane jest w mieście do 10 tysięcy mieszkańców (gmina miejska), rejon szkoły obejmuje miejscowość, w której znajduje się szkoła, ale do gimnazjum dojeżdża także młodzież z 15 okolicznych wsi. Wśród czterech oddziałów występuje duże zróżnicowanie wyników.

Tabela 17. Rozmieszczenie średnich wyników oddziałów w staninach

Gimnazjum G4 Szkoła podstawowa S4	Oddziały/ wynik oddziału w staninie				
	A	B	C	D	E
Część humanistyczna	6	1	6	6	2
Część matematyczno-przyrodnicza	4	1	3	4	2

Gimnazjum – G4, zlokalizowane w mieście do 10 tys. mieszkańców (gmina miejsko-wiejska). Uczniowie gimnazjum to absolwenci szkoły podstawowej (będącej w zespole z gimnazjum), w której wystąpiło duże zróżnicowanie średnich wyników oddziałów oraz dwóch małych szkół wiejskich. Także w gimnazjum występuje duży rozstęp między wynikami najwyższymi i najniższymi oddziałów.

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Łomży nie dysponuje danymi, które by pozwoliły dokładnie określić, jakie kryteria zastosowano podczas dzielenia uczniów na oddziały i czy te kryteria mogły mieć wpływ na duże zróżnicowanie wyników w szkołach. Z analizy dostępnych danych wynika, iż w oddziałach, których średni wynik mieści się w pierwszym staninie, znacznie częściej występują uczniowie, którzy (sądząc po roku urodzenia) mają roczne lub kilkuletnie opóźnienie szkolne. Można zatem przypuszczać, iż szkoły celowo kierują uczniów powtarzających klasę do tych oddziałów, które grupują uczniów o niskich osiągnięciach i w ten sposób selekcionują uczniów na rokujących sukces edukacyjny i nie. Jak pisze J. Kośmider „obecność repetentów wpływa niekorzystnie na pozostałych uczniów, ponadto w powtarzonym roku nauki nie są aktywni na zajęciach i niechętnie chodzą do szkoły, a ich oceny nie poprawiają się w znaczący sposób”¹².

Aby uzupełnić informacje wynikające z analizy danych egzaminacyjnych, przeprowadzono wywiady z 6 dyrektorami szkół, w których wystąpiło duże zróżnicowanie średnich wyników. W tej grupie było trzech dyrektorów gimnazjów, dwóch dyrektorów zespołów szkół i jeden dyrektor szkoły podstawowej. W wywiadach pytano o kryteria przydzielania uczniów do poszczególnych oddziałów. Na podstawie uzyskanych odpowiedzi można stwierdzić, że w badanych szkołach najczęstszym kryterium podziału uczniów na oddziały było miejsce zamieszkania i konieczność organizacji dowozu. Tworzy się oddziały złożone z dzieci mieszkających na wsi dowożonych do szkoły w mieście. Najczęściej też do tych oddziałów trafiają uczniowie drugorocznicy. Oddziały tak zorganizowane częściej osiągały wyniki niższe od innych oddziałów tej samej szkoły. Niektórzy dyrektorzy gimnazjów zachowują podział na oddziały ze szkoły podstawowej.

Zamieszczona tabela 18 prezentuje oddziały szkół podstawowych o dużym zróżnicowaniu osiągnięć między poszczególnymi klasami. Indywidualne wyniki uczniów umieszczono w przedziałach skali staninowej. Dane zawarte w tabeli nasywają spostrzeżenie, że w analizowanych szkołach występują oddziały, które grupują uczniów o najniższych osiągnięciach. Taki skład klasy szkolnej może mieć

Wyniki badań empirycznych, Warszawa 2002, s. 221.

¹² Z. Kwieciński, *Socjopatologia edukacji*, Olecko 1995, s. 173.

ogromny wpływ na uczniów, którzy do niej uczęszczają. Zwraca na to uwagę Z. Kwieciński: „fakt znalezienia się w strefie niskich efektów szkolnych i ubóstwa kulturowego przynosi rozległe skutki w poziomie, sposobie i jakości życia. Małe (niskie) kompetencje szkolne związane są na istotnym poziomie z niskim poziomem orientacji moralnych, rzadkim orientowaniem się w życiu według wartości i kryteriów moralnych, a także według reguł obowiązującego prawa”¹³. Widoczny efekt selekcyjny może być konsekwencją intencjonalnych działań szkoły lub niezamierzonym skutkiem decyzji podejmowanych z przyczyn organizacyjnych.

ZAKOŃCZENIE

W kontekście analizowanych przykładów rodzi się wiele pytań.

1. Czy osiąganie najwyższych wyników przez uczniów jednego z oddziałów przy najniższych wynikach w innym z oddziałów tej samej szkoły jest spełnieniem kryterium „wysokiej jakości” edukacji?

2. Czy skazanie na marginalizację pewnej grupy uczniów poprzez taki podział na oddziały na szczeblu szkoły podstawowej i gimnazjum, który w ogromny sposób powiększa dysproporcje pomiędzy uczniami, służy wyrównywaniu szans edukacyjnych?

3. Jaka jest perspektywa edukacyjna uczniów o najniższych osiągnięciach na zakończenie szkoły podstawowej, nauczanych w gimnazjum, które zachowując skład osobowy oddziałów ze szkoły podstawowej jeszcze pogłębia nierówności?

Uzasadniając wprowadzenie reformy strukturalnej Ministerstwo Edukacji Narodowej w zeszycie *o sieci szkół* z serii *Biblioteczka reformy* – pisało: „Nowa sieć szkół, zwłaszcza gimnazjów, jest szansą głównie dla terenów wiejskich. Dzisiaj znaczna część dzieci mieszkających na wsi po szkole podstawowej wybiera szkołę zawodową. Utworzenie gimnazjów wyrówna szanse młodzieży wiejskiej. Każde bowiem dziecko, niezależnie od miejsca zamieszkania, będzie uczniem gimnazjum – szkoły właściwie wyposażonej, posiadającej dobrze przygotowaną kadrę i odpowiednią, nowoczesną bazę. W takich warunkach uczniowie będą dobrze przygotowani do nauki w szkołach średnich”¹⁴. Można rozumieć wyrównywanie szans jako możliwość uczęszczania do dużej, lepiej wyposażonej szkoły. Tak rozumianą równość jest łatwiej zapewnić – w przeciwieństwie do równości osiągnięć szkolnych, równości dalszych szans edukacyjnych i zawodowych. Stworzenie lepszych warunków kształcenia nie oznacza automatycznie lepszych osiągnięć uczniów¹⁵.

¹⁴ Biblioteczka Reformy, Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji na wsi, Warszawa 1999, s. 21.

¹⁵ R. Piwowarski, *Szkoły na wsi – edukacyjne wyzwanie*, Warszawa 2000, s. 21.

Z analizy wyników egzaminów zewnętrznych wynika, iż nie wszystkie gimnazja w pełni tworzą rzeczywiste warunki wyrównywania poziomu dzieci, pochodzących z różnych środowisk i kończących różne szkoły podstawowe. Procesy selekcyjne, które ujawniają się w niektórych szkołach podstawowych i gimnazjach wskazują, iż kompletowanie klas według kryterium miejsca zamieszkania (organizacja klas „pegeerowskich”, „terenowych”, „wiejskich”, „dojeżdżających”), aczkolwiek wymuszone organizacją pracy szkoły, może prowadzić w niezamierzony sposób do ograniczenia szans edukacyjnych uczęszczających do nich uczniów.

Prowadzone analizy, które pokazują tylko pewien „wycinek” zjawisk oświatowych powinny być pogłębione o poddanie głębszej analizie wyników egzaminów zewnętrznych zmierzającej do ich szerszej interpretacji. Interpretacja ta powinna uwzględniać wiele uwarunkowań osiągnięć uczniowskich, w tym: środowiskowych, rodzinnych, szkolnych, nauczycielskich i uczniowskich. Szersza interpretacja kontekstowa powinna dotyczyć także poszukiwania wyjaśnień dla dużego zróżnicowania osiągnięć między szkołami i oddziałami. Badania takie będą kontynuowane w ramach projektów badawczych realizowanych przez pracowników Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Łomży.

BIBLIOGRAFIA

- Białecki I. (red.), *Edukacja w zmieniającym się społeczeństwie*, wyd. II, Warszawa 1996.
- Biblioteczka reformy. *Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji na wsi*, Warszawa 1999.
- Biblioteczka reformy. *Ministerstwo Edukacji Narodowej o egzaminie gimnazjalnym*, Warszawa 2001.
- Biblioteczka reformy. *Ministerstwo Edukacji Narodowej o sieci szkół*, Warszawa 1999.
- Biblioteczka reformy. *Ministerstwo Edukacji Narodowej o sprawdzian w szóstej klasie szkoły podstawowej*, Warszawa 2001.
- Dolata R., *Procesy rekrutacji i dzielenia uczniów na oddziały w gimnazjach z perspektywy nierówności społecznych w edukacji*, [w:] *Zmiany w systemie oświaty. Wyniki badań empirycznych*, Warszawa 2002.
- Dudzikowa M., *Mit o szkole jako miejscu „wszechstronnego rozwoju” ucznia. Eseje etnopedagogiczne*, Kraków 2001.
- Informator o egzaminie gimnazjalnym w 2002 r., Warszawa 2000.
- Informator. *Sprawdzian dla uczniów kończących szkołę podstawową w 2002 roku*, Warszawa 2000.
- Konarzewski K., *Drugi rok reformy strukturalnej systemu oświaty: fakty i opinie*. Raport częściowy w ramach projektu *Drugi rok monitorowania reformy systemu oświaty* przygotowany na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2001.
- Konarzewski K. (red.), *Szkolnictwo w pierwszym roku reformy systemu oświaty*, Warszawa 2001.
- Kośmider J., *Drugoroczność w drugich klasach gimnazjów*, [w:] *Zmiany w systemie oświaty. Wyniki badań empirycznych*, Warszawa 2002.

- Kruszewski K., *Zrozumieć szkołę*, Warszawa 1987.
- Kupisiewicz Cz., *Cztery pytania nt. ministerialnej reformy szkolnictwa z 1998 roku*, [w:] Cz. Kupisiewicz, *O reformach szkolnych. Wybór rozpraw i artykułów z lat 1977-1999*, Warszawa 1999.
- Kwieciński Z., *Bezbronni. Odpad szkolny na wsi*, wyd. II, Toruń 2002.
- Kwieciński Z., *Dynamika funkcjonowania szkoły. Studium empiryczne z socjologii edukacji*, wyd. II, Toruń 1995.
- Kwieciński Z., *Socjopatologia edukacji*, Olecko 1995.
- Kwieciński Z., *Środowisko a wyniki pracy szkoły*, Warszawa 1975.
- Kwieciński Z., *Wykluczanie*, wyd. II, Toruń 2002.
- Niemierko B., *Pomiar wyników kształcenia*, Warszawa 1999.
- Pańtak A., *Ukryty program szkoły – bariera czy szansa edukacyjna?* [w:] *Progi szkolne*, red. J. Radzewicz, Warszawa 2000.
- Piwowski R., *Szkoły na wsi – edukacyjne wyzwanie*, Warszawa 2002.
- Rabczuk W., *Przykłady polityk edukacyjnych służących środowiskom zmarginalizowanym i etniczno-rasowym*, [w:] *Edukacja wobec ładu globalnego*, red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, T. Pilch, S. Tomiuk, Warszawa 2002.
- Radzewicz J. (red.), *Progi szkolne*, Warszawa 2000.
- Raport ze sprawdzianu i egzaminu gimnazjalnego w województwie podlaskim, opracowanie: Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Łomży, Łomża 2002.
- Raport ze sprawdzianu i egzaminu gimnazjalnego w województwie warmińsko-mazurskim, opracowanie: Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Łomży, Łomża 2002.
- Szaleniec H., Szmigiel K., *Egzaminy zewnętrzne, podnoszenie kompetencji nauczycieli w zakresie oceniania zewnętrznego*, Kraków 2001.
- Szymański M.J., *Społeczne bariery edukacji młodzieży wiejskiej*, [w:] *Progi szkolne*, red. J. Radzewicz, Warszawa 2000.
- Szymański M.J.: *Studia i szkice z socjologii edukacji*, Warszawa 2000.
- Tarkowska E., Korzeniewska K., *Młodzież z byłych PGR-ów. Raport z badań*, Warszawa 2002.